

ВЕСЕЛИ СТРАНИЦИ ЗА МАРВАЦИТЕ: СТОЈАН БОЖОВ

д-р Васил Тоциновски

Универзитет “Св. Кирил и Методиј”, Скопје
Институт за македонска литература

клучни зборови: *наративност; македонска литература 19. век*
keywords: *narrative, macedonian literature 19 century*

Појавата на Стојан Божов внесува нови и сопствени теми и мотиви и поетика во македонскиот расказ. Хумористичното прикажување секогаш децидно дополнето како слики од “животот на Марваците” претставува своевидна весела историја за луѓе и случки, времиња и настани од менталитетот и традицијата на Серско и Неврокопско. Како учител и револуционер, како фолклорист, раскажувач и поет постојано бил среде народот. Живел и опстојувал, копнеел и страдал заедно со него. И имал можност извонредно добро да ја запознае човечката душа, неговиот карактер, и посебно да го воочи индивидуалното, посебното, субјективното. Како раскажувач посегнал по човечките слабости и маани, допрел во потајните мисли и чувства, во грдите навики и постапки, ја открил искривената слика или поточно онаа потсвесна состојба на човечкиот егоизам. Човекот, кој е среќен и задоволен сам со себе, едноставно смета оти светот и животот почнуваат и завршуваат со него. Во таа самоизмама писателот ги создава своите хумористични раскази кои се читаат со леснотија и со интерес, а во кои има една своевидна Чеховска атмосфера и до солзи смешни случки како оние кај Јован Стерија Поповиќ.

Стојан Божов објавил две книги раскази “Дедо Вељо и дедо Мито” (Скопје, 1891) и “Светогорскиот вампир” (Софија, 1892), а со свои раскази соработувал и во “Книжици за прочит” (Солун, 1891-1895). 1) Писателската дарба и сопствениот свет суверено ги потврдува уште со првата книга “Дедо Вељо и дедо Мито”. 2) Во поднасловот запишал оти тоа е “расказ од животот на Марваците”. Авторската идентификација е со кратенките С. Д. Б-ов, со кои во различни варијанти ги потпишувал своите творечки објави. Расказот е составен од шест помали и поголеми приказни кои прават една хомогена целина, но секоја од нив може да се чита и да биде восприемана и како посебна творба.

Првата приказна е посветена на селото Хантово, едно од познатите марвашки села, сместено среде карпи меѓу кои и зајакот тешко може да се

движи, а пак земјиштето било такво што ништо не раѓало. Необичното село е секако своевиден увод и во необичноста на расказот. Необично село, тоа подразбира оти и луѓето би биле необични. Таквата интрига постојано не вовлекува во местото на настаните. Улиците во селото биле толку широки, што и натоварено магаре со прачки тешко минувало низ нив. Куќите биле изградени на карпи, така што немало опасност некогаш да потонат. Имале два ката, долниот бил за добитокот, а на горниот биле луѓето и покуќнината. Сидовите не биле малтерисани, немало прозорци, а покривот бил таков што низ него слободно можел да влегува чистиот воздух и од дупките во него да се гледаат новите утрини. Вратата обично била од дебели и грапави штици, а се отворала и се затворала со мандалка.

Внатре во куќата имало совршен ред и сите нешта биле на своите места. На една страна биле пастрмата и сланината, на едно место биле чушките, на друго место расолот и редум така до малите и големи, до полните или празни грниња. Испраните алишта биле спрострени на јажиња, а оние нечистите за перење биле зад вратата. Огништето било широко и во него горел оган од дабови корења и габрови прачки. Оџаците биле така мајсторски направени што чадот не можел да излегува надвор, туку се издигнувал како облак од ветар. Над огнот виселе садовите во кои се вареле јадењата. Околу него, на мали дрвени столчиња седеле домашните и се грееле. А таму било толку топло што се родила пословицата “однапред пече, одзади сече”. Студениот дом се содржел во расудувањето на Марваците оти човекот за да биде здрав, не требало да живее на топлина, зашто таа го опуштала, ами му бил потребен студот кој го стегнувал.

Испарувањата на ѓубривото од добитокот се мешало со разните мириси од расипана зелка, гнили чушки, застоена лој, пресни кожи и друго би го натерале човекот да го затвори носот и во една добро малтерисана соба. Но, тоа и не било потребно. Чистиот воздух имал пристап од сите страни, а и луѓето можеби го изгубиле чувството за мирис, или пак едноставно се навикнале смрдеата да ја имаат како мирис. Куќите биле залепени една до друга, така што и педесет куќи имале еден заеднички покрив. Селаните биле добри и трудољубиви, си ги гледале своите работи. Некои биле овчари, други орачи, трети копале корења и правеле кумур, ковачи и пекари. Имале различни професии, ама сите до еден краделе кози. “И зарем тоа е срамота, велат тие, тој занает во мираз ни го оставиле нашите дедовци”.

Необичното и чудесното село Хантово е простор од кој сами по себе ќе потечат и прекрасните приказни. Во тоа планинско село во кое ништо не растело, не виреело, и самиот зајак тешко се движел по камењата, какви ли луѓе живеат во него? Чудото е комплетно, зашто тие имале разни занаети, но сите до еден краделе кози. Податок кој сам по себе изнудува насмевка. Ја поткрева раскажувачката загатка. А во тоа и немало ништо срамно, зашто крадењето кози се пренесувало од колено на колено и тоа ти било чиста хантовска традиција. Кратката приказна за несекојдневното село се чита како посебна прозна целина.

Едноставното и интресното, мудро и веселото раскажување со искуството на безимениот народен гениј / наратор, писателот го посведочува и во другите делови од творбата. Во втората приказна Божов не запознава со еден од своите два главни лика, со дедо Вељо. Живеел тој во тоа славно село, та колку чудно било селото, толку почуден бил самиот дедо. Необичноста

авторот ја применува и во неговиот физички опис. Бил висок, за два прста покус од десет педи. Прав како бор, сув како штица. Вратот му бил долг и тенок. Имал малечка глава, по која останале само неколку бели влакна. Под густите веѓи биле двете малечки сиви очи. И она што е најбитното, тоа биле урокрливи очи. Кого ќе го погледнеле аир не видувал. Носот му наликувал на орлов клун, под кој стрчеле две праменчиња остра седевна волна. Наспрема малата глава, од големата уста стрчеле белите волчји заби. Со нив дедо Вељо како момче го раскинувал недовареното крадено месо.

На главата постојано носел мало фесче што му го купил татко му кога бил момче за свршувачка. Сега имал шесет и две години. Да не му паѓал фесот од главата кога дувал ветар, го завиткувам со бела крпа, која неговата верна жена баба Ружа, му ја подарила како млад зет. Облеката му била како и на сите Марваци. Авторот во детали ја дава машката марвашка носија и тоа се дел од редовите кои имаат несомнена етнографска вредност. Дедо Вељо бил овчар и работел на печка. Зимно време работел во “селската железна печка”, а во пролет и лето си ги пасел овците и козите.

Старецот имал добра поминувачка. Полна му била куќата, имал заштедено и по некоја жолтичка за зло време, и бил татко на четири женски деца. Сите црнооки, витки и високи. Мара во зиме ги пасела овците, Варвара козите, Гела со магарето одела по дрва, а Вела и помагала на мајка си по куќи. Добри биле работите на дедо Вељо, ама тој никогаш и од ништо не бил задоволен. Сето она што го имал му се гледало малку и лошо, а туѓото постојано му било и добро и многу. “И тоа е една човечка слабост. Ете зошто тој никогаш не знае да се пофали оти има нешто, туку секогаш кого ќе го сретне му се оплакува”. Немало помин, немало живот, само тоа го повторувал. Како да не умее да каже нешто повеќе од тоа.

Јадел само црвена урда, иако имал и масло и сирење, кози и овци. Маслото и сирењето ги продавал за парички, а козите и овците ги чувал за колење и за продавање на месо. Јадел тој и сирење и месо, ама само во туѓите куќи, та тогаш голтал како серски бивол. Секоја недела од туѓите стада крадел по два овна. Бил страшен месојадец, едно јаре јадел одеднаш, та и мирисал на граблива птица. Во таа гротеска, авторот прави пресврт, зашто покрај сето кажано тој сепак не може да биде опасен човек. Навистина раката му била малку подолга, но што од тоа! “Понекогаш тој поткрадува, но само ситни работи. Што има во тоа ако украде некоја коза или овенче? И кој не краде месо во Хантово? Тоа било заедничко достоинство за сите хантовци. Ама оти дедо Вељо краде и сено од плевните, ортоми и јажиња од магарењата на луѓето или, пак, ќе се натовари туѓи дрва и корења, или ќе се скине педесетшеесет клавчиња од пченицата на другите, зарем тоа е голема работа”.

Необичното село од првата приказна и необичниот селанец од втората приказна заеднички ја градат магичната реалност. Тоа што дедо Вељо крадел, никој не мислел оти го прави зашто имал лошо срце, ами едноставно така се научил и затоа што туѓото му било поубаво од неговото. Тоа било човечка слабост и не можело да се смета за голем грев. Апсурдните ситуации низ кои нè води писателот, постојано нудат нови, неочекувани констатации. Од друга страна, пак, бил многу кроток човек. Гледал на мравка да не згази. Кутриот бил многу плашлив. Кога крадел, тоа го правел скришно, тогаш кога и Господ спие. Се плашел зашто хантовците имале лоши, страшни навики. Нивната самоуправа кога некој бил фатен во крадење, сурово го казнувала со

страшен ќотек. Но, тоа и не било најсташното. Туку мигот кога уловениот крадец за пример на сите, со тапани бил спроведуван по целото село. Та затоа, кога некој ќе потропал на вратата, дедо Вељо се тресел како лист и барал од неговата жена да каже оти не е дома, заминал на полето.

Било што да се кажело, нагласува авторот, тој не бил толку лош човек. Но, и покрај тоа, сите го мразеле. Децата, бабите, мажите, стари и млади, сите гледале да не го сретнат. Зашто тој имал лоши, урочливи очи. Ќе погледнел ли човек или добиток, ги урочувал. Младите мајки ги криеле своите рожби, убавите моми своите бели лица, орачите севгарот волови со кои ги орале нивите. Приказната за необичниот дедо, исполнета со хумор и сатира, алегорија и иронија, чудното го поставува и како дилема од крајот на приказната. Дали навистина очите на дедо Вељо имале некаква сила и дали тие биле причината здрави волови туку одеднаш да цркнат, децата во миг да умираат, убавите девојки како откинат цвет да свенат, прекрасни јунаци како суво дрво да се сторат, на тоа нема одговор. Раскажувачот коментира оти и неговите очи се како очите на сите други луѓе, само малку посивкасти. Но, едно е сепак вистина, а тоа е оти токму тие очи биле причината сите да бегаат од него како од крастава коза.

Третата приказна му е посветена на другиот јунак дедо Мито. Не само што живееле во исто село, а биле и неразделни другари, туку еден на друг биле “лика и прилика како две стракчиња јаглика”. Така велела баба Милка, а баба Каца додавала како да биле “два близнака од една мајка”. Дедо Мито Жирката, така го викале заради долгите нозе со кои имал чекори од два метра, бил за прст и половина повисок од неговиот другар. Главата му била долгнавеста и гола, и од неа не ја симнувал капата, ниту пак одел во црква. Лицето му било суво, жолто и збркано. Бил “сув како штица” и на неговиот карикатурален изглед, авторот му ја прилепува и карактерната особеност со која како вистински Англичанец, ја имал страшната страст да се обложува. Во едно такво обложување со Палко Палков, за половина жолтица изел килограм сол. Даровитиот писател-сатиричар на почетокот од приказната ја нагласува нејзината необичност и секако, ја повлекува интригата за читателот.

Парадоксите се нанижуваат како блескотни бисери од убаво стокмен ѓердан. Целото село рекло оти ќе умре, но по два-три дена скокнал како стар волк. Триесет и шест години постојано бил во селска служба. Ако не бил падар, тогаш бил протоѓер. Природно висок, речиси колку Голијат, со пушка на рамо бил страв и трепет и за големо и за мало. Страшниот изглед и силниот глас не пропуштале туѓ човек да стапне во ливадите или горите на Хантово. Кутрите луѓе, му бегале дури и од гласот. Во тие апсурдни состојби, бесмислена станува личноста на дедо Мито. Од него се плашеле само оние кои не го знаеле неговото зајачко срце. Тоа што носел пушка, пиштол, јатаган, сето тоа било повеќе само украс. А неговата најголема храброст била таа, што кога ќе го видел дебелиот крај бегал како ветар, и тогаш никој не можел да го престигне.

Било како било, дедо Мито и кога имал најмалку власт во рацете, луѓето му се плашеле. Употребувал такви лаги, во кои и самиот верувал. Па така селаните до еден го сакале и на Ѓурѓовден едногласно викале оти си го сакаат само дедо Мито и никој друг. Бил умна глава, забележува писателот, и точно знаел кој од чорбаџиите што милува и што сака. Отсекаде крадел по малку и собирал многу нешта. Секоја година ќе испечел по едно јагне, ќе ги соберел

богатите и угледните од кои зависела неговата селска работа, и уште повеќе станувал сакан. Мене оттука, од селскиот конак, велел, може да ме однесе само попот. Така и завршува приказната за бесмртниот и незаменлив, но толкупати повеќе необичен дедо Мито.

Новата приказна како да ги обединува судбините на двата главни лика. Пред повеќе години дедовците се сакале како да се браќа близнаци. Толкава била нивната љубов што за другиот го давале и залакот од сопствената уста. Тогаш се сакале и нивните добри жени. Ткаеле на еден разбој, во исти ношкови меселе, во една фурна го печеле лебот, переле во едно корито. Лошите луѓе постојано ги озборувале и само им измислувале нови и нови лоши приказни. А тие, пак, за инает на душманите се сакале и се почитувале. Низ поговорки и пословици авторот вешто ги гради сликите од селскиот живот. Така, не попусто дедо Вељо зборувал оти ако го нема Мито Жирката, подобро и тој да не постоел на овој свет. Нивното другарување го одразуваат и народните мудрости, по кои тоа што ќе го кажел едниот, две не станувало. Толку многу се сакале што кога едниот ќе плукнел, другиот го лижел, нагласува авторот “како што велат” луѓето. Нема што не можеле да измислат лошите луѓе, но од друга страна, пак, е вистината оти нема крушка без рачка.

Пријателството и љубовта меѓу двајцата старци биле заврзани уште во младоста. Од времето кога нештата и по смртта не се забораваат. И никој не верувал оти можело да се случи нешто што нема и со смртта да ги стави во еден гроб. Дури и нивните големи непријатели ги кажувале за пример. Но, ете се случило чудото што никој и не можел да го замисли. Една неочекувана причина, едно непредвидено случување, едно ѓволско издунување како што велел свештеникот Хаџи Ананија, посеало таква омраза меѓу нив по што не било можно никакво помирување. За чудо на сите се скарале двајцата старци. За еден миг се стопило педесетгодишното пријателство.

Пред неколку години во сите глави од Хантово дувнал еден ветер и одеднаш едногласно тие извикале оти се Бугари, Марваџи, и не сакаат никој повеќе да ги нарекува Грци. Речено, сторено. На својот јазик учеле во училиштето и се молеле во црквата. А Вељо и Мито воопшто не се интересирале за тие работи. Арно ама дедо Мито не сакал да се дели од своето село и од селаните иако слушал оти Господ молитивите ги слушал само на грчки јазик, оти негова била грчката книга, а пак бугарската била книга на ѓволот и Бугаринот бил проколнат од самиот Господ. Така и тој со другите мислел и јавно говорел оти е Бугарин. “Целото село ги мрази Грците, а тој е селски човек, не може да се дели од селото”.

Се нашол во посебна состојба во која требало да се раздели или од својот пријател или од својата селска работа. Пред селаните зборувал лошо за Грците, го напаѓал дедо Вељо, го нарекувал крастава коза, но тајно се гледале и другарувале, и секогаш му се извинувал за јавните истапувања со кои го заштитувал нивното пријателство. Дедо Вељо бил честит човек и тие престојувања никако не ги сакал. Едноставно, барал и неговиот пријател да биде Грк. Така во него се зародила мислата да му се одмазди без да имал каква било конкретна причина за тоа. Дилемата како последна мисла, ја почнува новата приказна за двајцата стари и верни долгогодишни пријатели, но сега низ перспективите на омразата и одмаздата.

Три дена по Крстовден, кога грозјето веќе било добро узреано, дедо Вељо пред да огрее сонцето, отишол на своето лозје. Тргнал по долниот пат кој

го водел крај туѓите лозја, а таму можел да ја задоволи страста да позоба од туѓото грозје. Хуморното со следи и сега со податокот оти тој насадил поне-квалитетно грозје кое никој немало да му го краде, а нему пак му се сакало од туѓото слатко грозје. Било како било стигнал во лозјето, почнал да проверува да не берел некој од грозјето и крај една лоза здогледал пресни човечки стапки. Таква долга стапалка во селото немало, си помислил, тоа мора да била само ногата на Мито Жирката. Ете му го пријателот, та тој немал само долга нога, туку имал и долга рака.

Во тоа време дедо Мито од падарницата го здогледал својот пријател и потрчал кон лозјето да го види. Го поздравил, му забележал оти станал голем тамакар на стари години, не му се оставале козите, та го заборавил и пријателот и сите други нешта. Го повикал да седнат, да си поприкажат, а ете и торбата му била полна со грозје, та можеле да се засладат. Се исправил дедо Вељо и крвнички го изгледал. Нека бега оттука, му подвикнал, очите не сакале да го гледаат. Останал стаписан од таквото неочекувано обраќање на стариот пријател. Та го прашал што зборува, што сака од него, да не му влегле во главата муви или бумбари, или пак полудел! Не разбираш што зборувам, вреснал, и се заканил оти сега ќе му даде за разбере. Извлекол една подебела дабова потпирачка од една лоза и како свер налетал на човекот. Само миг потоа сфатил оти душмански го тепаат по главата и потекла крв над левата веѓа. Еве ти, разбери сега кучкин сине, старо магаре, ти си мил пријател и побратим, а ми носиш грозје за подигравка откако си ми го обрал лозјето. Едвај се извлекол, претепан и малаксан, целиот во крвови никој да не го види се довлечкал дома.

Така дедо Мито ја разбрал големата омраза на својот пријател, та понижен имал само една мисла за одмазда. Таа станала смисла на неговиот живот и нестрпливо го чекал мигот за големата одмазда. Кулминацијата во расказот само го навестува своето идно и ново значење во приказната која доаѓа заедно со злото. Хумористичното се надраснува во црна иронија на човекот и на човечното од една и на судбината од друга страна. Осмата приказна е приказна за одмаздата и за злото во човекот. Околу Митровден хантовските кози биле најдобро угоени, имале крвко и вкусно месо и целото село замирисувало на голема и примамлива кујна. Казната сама по себе се надвиснува над човековата судбина. Со пријатната миризба од печеното месо, надалеку од селото засмрдува и казната од одмаздата на пријателот. Тоа било ден кога подготвувале и се гоштевале и богатите и сиромашните.

Во таа јасна есенска ноќ била украдена јаловата коза на дедо Мито. Во темнината се појавил еден висок човек покриен со капа, тивко движејќи се по тесните улочки и застанувајќи до оцаците на некои куќи како да намирисувал нешто. Дваестина чекори по него, го следел друг човек прикриен и тој со капа. Стојо, рекол првиот, го намирисавме зајакот. Како што забележува писателот, секој можел да ја разбере приказната. Од нараторот ја презема улогата на коментатор. Тоа бил дедо Мито со уште еден пријател, со кого ја барале неговата украдена јалова коза. Нечујно се качиле на потонот и низ процепките можеле да гледаат што се случувало во дворот на стариот пријател.

Внатре во куќата на домашното огниште една од неговите ќерки на долг боров ражен печела коза. А баба Ружа, приготвувала вкусна чорба од главата, џигерот и шкембето. Дедо Мито, кој уште го чувствувал ќотекот со дабовиот стап, ја имал само мислата за одмазда и сакал да не го остави дедо Вељо

да вкуси од месото кое со толку труд го имаше подготвувано. Едно зло носи многу зла. И таман да ја вкусат првата лажица од чорбата, дедо Мито и Стојо скокнале внатре. На здрваје, побратиме, поздравил, а тој како да знаел оти ќе му дошле на гости, та спремил толку јадење. Ја откачил кожата од сидот и ја разгледувал. Дедо Вељо останал како удрен од гром. Му се врзал јазикот, збор не можел да каже. Бил фатен како виновник со сите можни обвинувања. Молчеле и бабата и ќерките. Што барала тука неговата лиска, го запрашал стариот пријател. Да не знаела оти се пријатели, та ете и таа дошла на гости!

Дедо Вељо само молчел и посрамотен гледал во земјата. Немало каде да се бега. Не можел да излезе од сопствената кожа. Дедо Мито на крупниот и јак Стојо му наредил да го врзе старецот и да го потера пред себе. И ќе запомни тој кој бил Жирката и како се крадат туѓи кози. Оеднаш навиката да се крадат кози која станала карактер на селаните од Хантово прераснува во жестока казна. Му ги врзале рацете зад грб, молкум тргнал со сопствената судбина и со решеност простум да го истрпи големиот срам пред целото село.

Личните судбини со сите мани и недостатоци кои биле знак на препознавање на селаните, во седмата приказна прераснуваат во опомена и во казна. Во безмилосно уништување на човечкото достоинство и на човечкиот живот. На другиот ден, селскиот конак бил полн со народ. Се собрало и мало и големо да му суди и да му пресуди на кутриот човек. А тој од човек како да се престорил во биберово зрно. Но, ниту тоа не му помогнало. Празните муабети крај немале, та некои побарале од кметот јасно и гласно да суди и да пресуди. Се повторува срамната приказна. Ноќеска падарите го фатиле дедо Вељо како печел украдено месо. Ете го месото, ете ја кожата, ете го и самиот дедо Вељо. Некои предлагале да му земат десет кози и да го пуштат. Други рекле да му удрат сто стапа и да даде четири кози. Некои рекле оти треба да се обеси.

Пресудил неговиот стар пријател. Најнапред месото да било исечено на парчиња и така тие да му биле закачени однапред на градите и одназад на грбот. Кожата да му ја ставеле околу вратот. Во десната да го носел тенџерето со чорбата, а во левата рака една коска. Потоа да го повикаат Петко Парапанот да чука на тапанот, а селските падали да го носеле по селото. На секое коше би молкнал тапанот, а дедо Вељо тогаш гласно да викал “ха, месо, хааа”. И најпосле на Жирката да му даде две кози и еден јарец за гоштевање на старците. Браво, браво, врескале селаните. Останале сами дедо Вељо и падарите, и го вратиле во амбарот до утрешното исполнување на казната.

Прераснувањето на комедијата во трагедија се следи и во завршната осма приказна. Токму на пладне или на голем ручек, како што се велело, на селскиот плоштад се собрало и старо и младо, и машко и женско. Тапанот ја најавил тажната / грозна претстава. Театарот на улицата како дел од животот кој едноставно самиот изникнувал од таа правлива и смрдлива улица. Никој и не би можел да го препознае човекот, ако целото село знаеше оти тој ден на стари години ќе го шетаат и ќе го резилат дедо Вељо. Миговите прераснале во векови на човечката ништожност. Откако завршило злото како што и било пресудено, откако на дедо Мито му дал две кози и еден јарец за гозба на старците, се прибрал дома за срам и резил. Повеќе не можел да излезе сред село, празниците ги преседувал дома сам и молчалив, а во работните денови во мрак одел и во мрак се враќал од работа. И така, тажната приказна завр-

шува со личните признанија на нејзините јунаци дадени некогаш и повторени сега. Ако дедо Вељо имал право кога говорел “ако умре Мито Жирката, по добро е и јас да умрам”, не помалку е во право и сега кога вели “ако живее уште Мито Жирката, по добро е јас барем да умрам”.

Стојан Божов од животот на Марваците забележал една извонредно убава, потресна и оригинална приказна именувана со главните ликови на “Дедо Вељо и дедо Мито”. Животот, селското катадневие, селскиот менталитет непосредно извираат од макотрпноста на човековото опстојување, го носат сопствениот знак на идентификација и естетската трајност од пресоздавањето на животот во литература. Писателската дарба се потврдува и со умешното користење на усната народна наративна норма и со системното функционално вградување на кратките народни умотворби. Писателот создава живи и колоритни слики, згусната и необична атмосфера, оригинални ликови и карактери, динамичен и интересен дијалог. Јазикот и стилот се одликуваат со едноставна убавина, примамлива и разбирлива, со народен говор посебно применуван во дијалогот. Посебноста на Божов секако треба да биде одбележана и во постапката и посебно во нејзиниот резултат што сите осум стории можат да се восприемаат како посебни прозни целини кои едновременно и ја градат епската слика за македонското село и селанството во 19 век.

Од животот на Марваците е и неговиот расказ “Една пролетна вечер”.³⁾ Оставени се податоците дека творбата била напишана во Неврокоп, на 23 февруари 1892 година, кога секако била завршена и ја има проширената творечка идентификација С. Д. Божов. Необичниот и оригинален, даровит раскажувач на најубав начин се потврдува и во оваа негова творба во која магично проверуваат духот и атмосферата на еден Чехов. И овој расказ е поделен на шест поголеми и помали делови кои градат една неделива прозна целост. А во неа со подеднаква естетска вредност умее да ги испише и страниците кои умеат да нè смеат до солзи, и оние тажни и болни страници кои неминовно носат солзи. Негов јунак е пак малиот и обичен човек, неговото катадневие исполнето со недоброј соништа и копнежи, битки и поразии, недоразбирања и противречности, казни и поразии. Теми се неговата осаменост, отуѓеност, болка, несреќа.

Место на случувањата е селото Буково, а времето го одредува празнувањето на Костандиновден. Момите пееле и момчињата играле, а бабите и другите жени седеле пред портите и си припомнувале за својата младост, притоа коментирајќи која мома му е прилика на некое од момчињата. Сликата од селките сокаци како да се преплетува во бројни мигови од катадневието. Со радоста и веселбата, протекуваат и секојдневните обврски и задолженија. Се договараат аргати за утрешниот ден, жените се поплакуваат за пијанството на мажот и за тешката сиромаштија. Големиот собир бил во вакавскиот дуќан. Како да се собрало сето село, и мало и големо, богато и сиромашно. Таму биле и попот и дедо хаџијата. Требало да се решава едно важно прашање, какво што било изборот на црковниот епитроп. А денот бил празник на овчарите. Се испекле јагниња, се пиеле вино и ракија, та сите биле весели и среќни. Божов прозната структура ја гради и како раскажувач и како коментатор / критичар на темите и мотивите.

Динамичната слика од селското празнување не може да противречи на вистината и притоа “кој може да одрече, оти виното не го прави човекот весел, насмеан, патриот, дарешлив, храбар, чувствителен и од најмало нешто

задрт и на најмалечката неправда исто, сожалив кон несреќните, оратор, песнопоец и уште што не?” Кога би било зло пиењето вино, пророкот Давид не би рекол оти “виното го весели човековото срце”, ниту пак прататкото Ное би се опивал. “Ама некој ќе каже, оти виното опива, го тера човекот да прави лоши работи; тоа не е аргумент, оти не треба да се пие. Сите нешта ја имаат и добрата и лошата страна, едната без другата не можат”, пишува морализаторот Божов. Ако виното го предизвикувал човекот да пцуе и да се кара, да се тепа и да прави разни безобразии, во истовреме тогаш тој ги покажувал и сите свои скришни дарби, што не би го направил дури ни тогаш кога би му бил “препорачан на светот”. Затоа, се изјаснува, тој и не е против пиењето вино. Оттука и нема потреба за осуда на буковци. И коментарот: “Навистина, сите ја имаа прекрдашено мерата на пиењето, а некои и толку што не можеа да гледаат и самите не знаеја што зборуваат; но притоа сите беа одушевени од една добра идеја, од една добра мисла: ги осудуваа злоупотребувањата и потоа бараа извинување”.

Првиот дел претставува своевиден увод во расказот. Тој раскажува и коментира, опишува и нагласува, опоменува, но притоа ништо и не навестува. Вистинскиот расказ се случува / почнува со вториот дел. Тој е хумористично интониран. Настанот е истиот селски собир од првиот дел на приказната. На него се зборувало за разни нешта; едни зборувале едно, други пак друго. Сите зборувале, никој никого не слушал ниту пак нешто разбирал. Така секогаш завршувале собирите. Ќе се собереле селаните да разговараат за некоја важна работа, ќе кренеле ѓурултија и без да било донесено некакво решение, си заминувале по дома.

Весело, џагорливо и непослушно било и на собирот на денот на овчарите. Метафорично во селскиот дуќан селаните се едно напуштено стадо во кое заигрува и тепачката. Се собрале да расправаат за избор на црковен епитроп. А најбучен и најопасен бил Долгиот Лопчо, собрал некои свои другари да креваат врева и да навиваат за него, со желба токму тој да ја преземе црковната каса и парите. Вриело како во кошница со пчели. Дуќанот бил преполн, јајце да се фрлело, немало каде да падне. Едни седеле, други стоеле, а најработлив бил Михо Меанџијата, кој го начекал слепото та носел литар, а пишувал три литри алкохол.

Нека слушнат и сиромашните и чорбаџиите, голтал чаша по чаша и врескал Лопчо, оти ете тука со нив е Стариот Марко кој три години ја јадел црквата. Зошто уште им е потребен тој стар вампир! Срамота е селото уште да го трпи. И имал конкретен предлог. Требало да му се земе црковната каса и да му биде дадена на човек кој имал почит кон црквата и светците, та добро да си ја гледа работата. Во ликот на селскиот расипник и кавгаџија писателот комплексно ја претставува душата на селанецот. Заостанатоста и суеверието, дрскоста и злобата, но и неговата природна дарба за измама, лукавост и личен интерес. А таков човек бил токму тој, та затоа и не предлага, туку бара од селаните да ги земат клучевите и да му ги дадат нему.

По овој истап се развива жив дијалог меѓу присутните во кој доминира здравиот и логичен селски дух. Никој никого не можел да измами, зашто добро се познавале меѓу себе. Или како што рекол народот тие знаат кој колку тежи. Тој е батакчија, рекол дедо Иван, ама Лопчо бил бетер од него, прв пијаница. Токму така, тој бил пијаница и арамија, прифатиле неколкумина селани. Збор по збор, навреда по навреда, станала врева и дошло до општа тепачка.

Наспрема колективните слики од животот и менталитетот на селото, во третиот дел авторот раскажува за дедо Тасо Голов. Тој бил сиромашен човек, и уште повеќе кроток. Не се мешал во никакви работи, си ја гледал сопствената сиромаштија. Не сакал со никого да се расправа. Најсреќен бил сам со себе и со тајните набљудувања на природата. А тоа го правело зналец на многу работи, но од друга страна, пак, го гледале како магионичар и човек кој имал работа со ѓаволите. Тие набљудувања го одвојувале од светот и го воведувале во мирот, тишината и спокојството. Се повлекувал во прекрасната долина “Дединиот Дол”, таму било сето негово богатство: една нива, на која секоја година садел пченка, една бавча и една ливада, едно машко шилеже и единствениот син Вартоломеј. Количинската мерка на едното не е само слика за сиромаштијата, туку димензија на еднаш и кратко дадениот човечки живот. Токму тој живот и судбината на дедо Тасо се тема на расказот “Една пролетна вечер”.

Ноќните набљудувања го збогатиле со толку многу знаења, што и астрономите би наведнале глава пред него. Ги знаел имињата на ѕвездите, нивното појавување и исчезнување, патот на нивните движења и меѓусебните средби. По ѕвездите и месечината, по пеењето на птиците, по брмчењето на комарците, по каснувањата на болвите по денови, недели, месеци и години знаел какво ќе биде времето. “Тој беше вистински барометар во Буково и нешто повеќе”. По службите во црквата, во празничните денови, на насобраните жени им раскажувал за второто пречествување и за маките на грешниците, додека од очите му потекувала река од солзи. И тука авторот расказот го збогатува и го згуснува со богат дијалог во кој едни жени го сметаат за посебен и мудар човек, обдарен од самиот Господ, други пак му се плашат и го нарекуваат ѓавол. “Како и да е дедо Тасо беше и почитуван и омразен”.

Негов најголем непријател бил Лопчо, кому постојано му велел оти злобниците и кавгаците ќе бидат обесени за јазикот. Но, сите кон него гледале со недоверба и со омраза. Дури и оние кои го почитувале, сепак верувале оти имал работа со лошите духови и бил магионичар. Му бегале од патот, сакале да бидат што подалеку од него. Во сопствениот свет, легнат на зелената трева и со погледот кон небото, објаснувајќи му некои појави на синот, кого сакал да го направи свој достоинствен наследник, гледал во месечината и патувал со мислите. Со тоа бескрајно патување Божов ја заокружува приказната за необичниот човек и за комплексниот однос на колективот кон субјектот во кој е содржана мерката на почит и доверба, но и логичната доминација на страв и омраза. Отстапувањето од општите норми јасно ја навестува трагедијата.

Четвртата приказна одново нè враќа во вревата на селскиот дуќан. Таму се пие, се вика и надвикува, стануваат тепачки, по кавгите се бара прошка. И одново прв роговите ги покажал Лопчо. Сега го критикувал учителот кој го плаќале петстотини гроша и децата ги учел од ѓаволска книга. Нека си ги гледа тој своите кози, се јавил еден глас луто, и побарал глупчото да молчи, зашто не се разбираше од тие работи. Динамиката на раскажувањето како посебна одлика на творечката постапка на Божов, се постигнува со вредносниот дијалог. Бре, не останал должен кавгацијата, тој ништо не знае како син на поп и внук на дедо аџија. Знаел тој чиј татко до вчера бил селски говедар. Молчи бре неранимајко, нема само тебе да те слушаме, другиот глас е нов глас од име на народот. Според него сите биле лоши, само тој е добар. И еднаш требало да си ја затвори устата. Во новата тепачка подебелиот крај го извлекол Лопчо чие лице било изгребано и облеано во крв.

Наспрема вревата во затворениот и отука магичен круг на дуќанот, одеднаш се спротиставила чудната тишина од отворените простори на селските улици и сокаци. Оdedнаш се спуштил мрак, месечината ја снемало. Моминските песни занемеле, момчешките ора се прекршиле. Во душите запоседнал бескраен страв. Небесните пространства ги исполнувале ужасните викотници. Стоело празно местото на месечината. Магионичари, да ги земе фаволот зборуваале луѓето, жените плачеле и си ги кубеле косите, а старите жени кои такво нешто имале и порано видено си шепотеле меѓусебно. Извонредната атмосфера на страв и неизвесност се остварува со дијалогот во кој се содржат чудесијата од легендите и преданијата. Кутрата месечина, ја симнале и ја молзат, говорела една баба, а знаете ли колку тоа боли и како таа плаче? Господ да ги проколне тие магионичари на кои не им биле доста сите глупости, та и месечината ја симнале, додала друга баба.

И една од бабите се сетила оти оној стар вампир Тасо Голов еднаш ја симнал месечината и слушала како таа плаче кога ја молзел. Се собрало целото село пред вакавскиот дуќан. Сите биле исплашени и никој не можел да си оди дома. Ако е крај на светот, мислеле, барем до еден да умрат на едно место. Трепереле од страв, се чуделе што се случува, и никој не знаел што треба да се прави. И тогаш одново се јавил Лопчо. Повикал сите заедно да појдат да го бараат магионичарот Тасо, да ја ослободат месечината и да го казнат злосторникот.

Идиличната слика на моилката на која седеле дедо Тасо и синот Вартоломеј, петтата приказна, ги открива убавината и спокојството во човековата душа и во природата. Нивната хармонија ја следиме низ разговорот на таткото и синот, со кратките прашања и одговори за редот во природата. Што значи нокното кркање на жабите, јавувањето на бувот, како се викаат седумте ѕвезди и оние по три оддолу и оние настрана, и зошто бил темен едниот крај на месечината. Божја работа, рекол таткото и додал оти затемнувањето на месечината не е за добро. Се исплашил синот и го повикал татко му да се сокријат во пештерата. Библискиот мотив го има и однесувањето на луѓето, кои легнале на земја и со очите гледале удолу, се плашеле да погледнат надвор како владеел целосен мрак.

Дедо Тасо молчел и се крстел, и некој топот сè повеќе им се приближувал и станувал сè пострашен. Се слушале страшни и неразбирливи гласови, стенкања, паѓања и офкања. Треперел старецот и се преплашил кога јасно разбрал како гласовите го довикуваат неговото име. Пештерата му се видела тесна. Скокнал, ги заборавил и синот и шилчето, и со сите сили побегнал по долот. Сам и несреќен Вартоломеј плачел и викал по својот татко. Дедо Тасо кога го слушнал гласот на својот смртен непријател, и почувствувал оти е опкружен од сите страни, не останало душа во него, та бегал и се скрил под еден дрен. Во долот била страшна ноќ, мрачна како рог. Се одгласувале само беспомошните повикувања на синот.

И одеднаш месечината се појавила на небото. Таа одново грее, викнале селаните, Голо ја ослободил. Но, требало да се најде виновникот, се дерел Лопчо, и рекол сите да го бараат зашто тој се криел тука некаде. И токму тој охрабрен од испиеното вино, го нашол преплашениот старец. Го удирал со клоци, го тепал безмилосно и викал да го казнат. А тој беспомошен викал да не го тепаат, што лошо им сторил, Господ да ги отепа. Се струполиле и суровици по неговата глава. Го влечеле како претепано куче. Ќе го носат среде

село, викал кавгаџијата, нека види целото село каков човек е оној кој го имале за правдољубив и светец. Така Лопчо влегол во селото како јунак кој се вратил по една голема победа, горд и надуен, а дедо Тасо претепан и влечен по патот бил предмет на нејжестоки навреди и на лути клетви. Сите како да се натпреварувале кој попрво да дојде до кутриот човек и да го казни магионичарот кој сакал да го уништи светот.

Потопот на светот бил во срцето и во душата на човекот. Се носел во мислата со себичноста и омразата, недовербата и злобата, интригата и клеветата. Тие ги негирале и ги убивале и елементарните достоинства во човекот, та затоа сите, дури и оние постарите кои го имале видено затемнувањето на месечината како природна појава, се јавуваат одново како природна појава во неминовноста на човековата превртеност. Изговорот да се убие злото во другиот, е само прикривање на сопственото зло. Тоа би бил и некаков заклучок, или уште повеќе поука, што писателот ја извлекува во завршниот дел од текстот кој има само неколку реда. На другиот ден и соседните села околу Буково разбрале оти магионичарот Голо со своите магии ја симнал месечината и ја молзел. Сите го осудувале за крајот на светот. А од тој крај на светот, врз несреќата на другиот, се издигнала безмерната среќа на Лопчо. Ако не бил тој голем јунак да го најде и да го казни виновникот, не се знаело како би завршиле нештата. Авторскиот коментар е дециден: “И колку ли не други приказни никнувале по некои места како резултат на фанатизмот од глупи и пореметени овци, пасени од наемни овчари”.

Авторот со народната мудрост извонредно добро ја извлекува поуката. Не ја наметнува, зашто ја раскажал едноставно и интресно, ја пресоздал од темите и мотивите на сказните и бајките, легендите и преданијата. Создал четиво кое со интерес се чита и се препрочитува. Од проститалакот и заостанатоста на народот, слепото стадо овци, и уште поголема неговата несреќа со наемните овчари (Лопчо) се уриваат уката и знаењето, доброто и убавото (Голо). Парадоксалноста на приказната е содржана во настојувањето на колективот наспрема укажувањата на поединецот, наместо да оди напред кон светлината и убавината, кон иднината, се враќа назад во мракот и незнаењето. Никако да се излезе од сопствените догми, од мрачните верувања и убедувања, од субјективниот контекст, од гласното говорење на клетви и самоклетви, од магиите, баењата, верувањата во злото. Всушност недовербата на човекот во самиот себе.

Таа недоверба е постојана тема во прозата на Стојан Божов. Неговото богато животно искуство, како долгогодишен учител, егзархиски инспектор на скопските училишта и митрополитски секретар (1895), како општественик и патриот, учесник во солунските атентати, како раскажувач и поет, 4) непосредно го внеле меѓу народот, го соживеале со неговите мисли и копнежи, ја спознал неговата душа. Оттука и во расказите полнокрвно дише чистото селско катадневие со сите негови убави и грди, свети и порочни значења и димензии. Во тој темен бунар од селска злоба, итроштина и расипаност клекоти човековото малоумие и постојано носи нови несреќи и трагедии. Црковната догма ги наметнала мракот и незнаењето, а од таа темнина извираат индивидуалните болни човечки судбини.

Во 1892 година, Стојан Божов ја објавил и својата втора книга “Светогорскиот вампир”. 5) Една година пред тоа, во 1891 година, истиот расказ под наслов “Отец Пафнутиј” го печател во “Книжици за прочит”. 6) Си останала

разликата само во насловот на творбата, зашто станува збор за идентичен текст и во двете негови изданија. И во овој расказ приказната е посебно поделена во осум делови. Раскажувачот на веселите страници од селскиот живот, на неговите судбини и несреќи, епската димензија на тоа народно прераскажување ја нагласува со самиот почетокот како летописец на нешта кои се случувале пред педесетина години. Патот кој водел кон Света Гора станал опасен за патување, посебно меѓу селата Моде и Ерса, та по него не минува жива душа, не го прелетувале ниту птици. Така, авторот приказната ја започнува со нагласката за нејзината необичност, несекојдневност и со читателските претпоставки за чудата кои можат да бидат раскажани во неа.

И така светото место на кое доаѓал многу народ со својата лепра и со барање за простување на гревовите опустело. Света Гора станала недостапен остров. Го немало народот и неговите дарови, та завладеала сиромаштија. Се множеле гладот, болестите, поразите и смртта. Се изело што се имало, а нова храна немало од никаде. Веселите и среќни лица станале кожа и коски. Се заборавиле песните и ората, а инструментите стоеле обесени на сидот. Несреќата не ги нападнала само луѓето, туку и стоката. Дури и птиците страшно пееле. Дрвјата ги изгубиле убавината и свежината, та виснале како да биле попарени од слана. Во тие пеколни слики кои авторот мошне импресивно ги доловил, се поставува суштинското прашање. Дали човекот ја немал почитта кон религијата, кон православието и станал еретик и се случило злото!? Силата која го предизвикала злото останала непознатица. Затоа и стратот бил природен.

По уводната, прва приказна се откриваат личностите кои ја создаваат и неа и местото, просторот каде што таа се случува. Сите слики се ретроспективни од причина што нивното обновување / присетување ја има временската дистанца од половина век. На половина од патот до селото Ерса, на најтесното место на Атонската клисура, стоеле рушевини од некогашно убаво домашно огниште. Било обраснато во треви и трња. Некогаш тоа било гостилницата на Гркот Барба Јани, чиј изглед јасно кажувал оти бил потомок на старите Трако - Илирци. Авторот и сега во детали го прави физичкиот опис и укажува на духовните вредности на своите ликови. Самиот изглед кажувал дека Барба немал добро минато. Крадел и убивал, лажел и пакостел, бил прогонуван и затворан и постојано некаде бегал. Се прикажувал како побожен човек, божем се молел и ги палел кандилата на некои чудотворни икони, а го гледал само спасот на сопствената душа и со туѓа мака да го наполни stomакот.

Мајсторски во името на светците печалел и работите му оделе добро. Згора на тоа бил голем муабетчија, та умеел едноставно луѓето да ги маѓепсува со зборови. Со почит кај него доаѓал Отец Пафнутиј за кого велел оти тој е човек по неговата мерка, цел живот да разговараат, немало да има крај и наситка. Имал околу четириесеттина години и службувал во Ватопејскиот манастир. И тој имал богато минато. Професија му било празнаењето на туѓите џебови, десет години минал со една чета по шумите, па кога почнал да мисли за спас на душата се закалуѓерил. Самиот гласно се прашувал: “Не знам дали Господ ќе ми ги прости големите гревови кои сум ги сторил!” Гревот како тема во расказот кој е содржан и со името на нејзниот носител како наслов на творбата. Претставени се двата главни лика, поставена е интригата и филозофијата за непостојаноста на среќата. Приказната завршува, но нејзината последна реченица оти судбината сакала Барба Јани самиот да го почувствува извршувањето на таа “филозофска вистина” ја најавува наредната приказна.

Клопчето почнува да се размотува во третиот, стожерен дел на расказот. Една есенска вечер во гостилницата стигнале дваесет и четворица верници. Барба видел оти добро ќе се офајди. Да не се покаже скаперник, туку дека е гостољубив човек, го земал шишето со ракија и лично ги почестил гостите. Имал за трошење тригодишна риба, та наместо за фрлање, ете ја за богатење. Почнал да им раскажува за светците и за чудесата, додека се спрема вечерата, а киселото вино само по себе почнало да се истура во грлата на верниците. Солената риба ги правела постојано жедни. Длабоко во ноќта нешто почнало да тропа по таванот. Домаќинот да ги успокои гостите, рекол оти толку се размножиле и биле големи како кокошки што со ништо не можел да ги сотре.

Трескањето станувало сè поголемо, куќата се тресела, гредите крцкале и неколку штици паднале врз главите на луѓето. Стравот ги совладал сите. Прв побегнал домаќинот, а попот и неговите тројца другари дали од старост или напиени од виното, не можеле да се мрднат од метото. Барба Јани и четворицата негови слуги се вратиле со пушки и верувале дека брзо ќе ги истераат неканетите разбојници. Но, кога влегол внатре, видел оти нема никакви разбојници, туку наред собата стоело и го чекало страшно суштество какво што ниту беше видел, ниту го беше сонувал. Од страв му се замрзнала крвта, не можел збор да каже, не можел чекор да направи. Побегнале и одново се сокриле кој каде стигнал.

Барба Јани се гушел во еден жбун, треперел како лист. Не можел да си објасни дали тоа било некој мадемски вампир или, пак, некој демон од Света Гора. Но, најмногу си мислел за неговото сандаче во кое било сето негово спечалено богатство. Си мислел како одново ќе биде среќен да ги брои жолтичките и да слуша како му тропала неговата работа. Му било многу тешко, но се тешел, оти ѓаволот не краде пари, туку тој доаѓал по крв и душа. Сонот никако не му доаѓал. И дремката се беше исплашила од чудовиштето. Тој ја барал, ама таа не доаѓала. И само што задремал, туку во сонот му дошло злото и го пробудило. Почнал да бега, мили му биле душата и животот, трчал како луд, и најпосле уморен се сокрил во едни грмушки и таму чекал да се раздени.

Раѓањето на новиот и убав есенски ден, ги вратило надежите оти си заминале вампирите и лошите духови кои бегаат од светлината на денот. Кога се приближил до гостилницата го опфатил нов страв. Било тивко, немало жива душа. Полека влегол и прво го побарал своето сандаче. Го нашол, ама во него немало ништо. Плачел како дете. Му ги зеле срцето и душата, му го однеле животот. Посакал да умре, зашто не сакал да живее сиромашно. Во собата го чекал нов ужас. На подот четворицата лежеле мртви, во нив немало крв, а на вратот имале во една дупка од кучешки заб. Но, никако не можел да си објасни зошто вампирот го зел неговото богатство и коњите од гостите. Како добар христијанин, заедно со слугите ги погребале мртвите.

Кога слушнал за несреќата на својот најдобар пријател, Отец Пафнутиј веднаш дошол да го види и да го утеши. А тој го предупредил оти ништо не знаел за животот на вампирите. Со богатството кое го земале оделе на други места, таму задомувале, се женеле и живееле како другите луѓе, та затоа и нив им биле потребни сите оние нешта кои ги имале и луѓето. Нека ги забора-вел парите, ќе работел и ќе спечалел нови. И не заборавил, по погребот, да му напомне постојано да се моли и да се крсти и така да ги отфрли од себе

лошите духови. Само тие му биле спасот, зашто ако земел оружје можел да го загуби и животот. Останал сам со себе, несреќен, сакал одново да заплаче, но се присетил на зборовите од пријателот. “Богатството ја убива душата”, тоа го успокоило, и преморен брзо заспал во длабок сон.

Како минувало времето, така и раните се лекувале и помалку болеле. Му се вратила веселоста, почнал да јаде и да пие и Барба ја отвора новата петта приказна. Таа есен страшна болест го нападнала крупниот добиток. Потоа, сипаници ги нападнале и луѓето. Опустеле цели села. Спиел Барба Јани спокојно и хрчел, спиел како мало избањато дете. Огнот се угаснал, сабата станала студена и се пробудил. На неговите повикувања никој од слугите не одговарал. Мртва тишина, немало никого, и студена пот го облеала по целото тело. Влегол во сабата, а таму мртви лежеле поповите Пангратиј и Аверкиј, а дисагите биле однесени. Никако не можел да си објасни како по толку молитви, вампирот одново се вратил во неговата гостилница.

Ужасните приказни се разгласиле надалеку. Така, во гостилницата морал да го минува само денот, а навечер се прибирал во Спартагос. Станувал сè посиромашен и заборавен од сите. Го заборавил и Отец Пафнутиј. Имал право и да го заборави, зашто повеќе не можел како порано да му угодува со вино, со солена риба и со што ли уште не! Возбудливата приказна ги има своите продолженија и во шесттата и во седмата глава со нови настани, случки и личности. Минати се две години, и во пролетта 1840 година, се случува шесттата, би рекле клучна сторија од расказот “Светогорскиот вампир”. Во неа се јавуваат тројца нови патници кои судбината неминовно ги донесува во злогласната гостилница.

Барба Јани ги предупредил оти е опасно да се спие во гостилницата и зачудено прашал, зарем не слушнале ништо за мадемскиот вампир. Ги советува заедно со него вечерта да ја минат во селото. Седнале патниците да јадат и да пијат, да здивнат од долгиот и напорен пат, и немало зошто да не останат во проколнатата гостилница. Нека покаже секој од нив колку страв има во себе, се шегувале. Јас нема никаде да одам, рекол Стојо, и додал оти нема страв од вампирите, а другите нека прават како што сакаат. Не заминувал ниту Рончо, бил уморен и тој и неговиот коњ, а колку за вампирот имал убав дренов стап. Засрамен батко Стојмен се согласил и тој да остане. А колку за вампирот, само нека дојде, та ќе му ја расчереchel муцката како да е од варена глава. Се помолил Барба Јани, им рекол оти ги молел како пријатели и како браќа, за нивно добро, но кога решиле така нека биде.

По трите (четврта, петта, шестта) приказни во кои авторот ја достигнува и постојано ја држи конфликтната ситуација, следи разврската во седмата приказна. Таа се очекува со интерес и нестрпливост. Денот е среда, 18 март, празнична вечер во која се пеел големиот канон на Андреја Критски. Педантните податоци за времето на случувањата, внимателно упатуваат дека тоа се свети празници. Секако, писателот на своите творби со тоа им приопштува поголема мистичност како една негова творечка карактеристика, но пак, го имаме тоа и како дел од домашното патријархално воспитување. Татко му Димитрија Божов бил поп, а покрај свештеничката работа бил и селски учител, така што верата и просветата постојано се преплетуваат во суштински знаци на неговата поетика.

Налегнала ноќта, а гостилницата ја исполниле јуначки и љубовни песни од громкиот глас на Стојмен. Дадени се четири стиха од првата, љубовната песна “Мор Богдано, малка моме! / Мерни око, погледј ме. / Мор, ти мене с ед-

ното, / А аз тебе и с двете” и два стиха од јуначката песна за “Крали Марко вино пие / Вино пие тригодишно”. Со овој илустративен материјал, писателот на најубав начин го заокружува сопствениот творечки подвиг, токму така подвиг, на извонредно функционално вградување на усната народна во уметничката индивидуална литература. Нема форма, содржина и жанри кои не ги користел и покажал како тие функционираат во една авторска поетика.

Учителот Стојан Божов точно ја сознал вредноста на фолклорот. Годишите во село Крчово, Демирхисарско и во Неврокоп ги користел за запишување на народни песни, приказни, пословици, гатанки, верувања, обичаи и друго и ги испраќал за објавување во “Сборникот за народни умотворенија, наука и книжнина”. Многу од тие вредни материјали биле и публикувани (книги 4, 5, 6, 7, 9 и 10), посебно јуначки песни.⁷⁾

Додека пеел, двајцата негови другари толку биле меѓусебно заприкажани и не го забележувале, ниту пак ги слушале неговите песни. Одеднаш се кренал страшен топот од кој целата куќа се затресла. Од новиот тропот, од рацете на Стојмен паднала тамбурата, секнала песната. Сакал нешто да каже, не можел, јазикот како да му бил врзан. Вампирот е, помислил, тој тропа. И од таванот скокнало долу чудовиштето, се јавило како страв и трепет, од него замрзнувало секое срце. А Стојо и Ранчо продолжувале да разговараат, и воопшто не го ни приметувале чудовиштето. Само се погледувале, и како ништо да не знаеле за вампирот. А тој налутен се впуштил кон нив, рикнал страшно и ги раширил влакнестите раце.

Се нафрлило чудовиштето, но уште повеќе врз него се нафрлиле и двајцата пријатели. Толку го тепале, што тоа едно време со човечки глас почнало да моли да не го тепаат, барало прошка и милост, велел оти е човек и бил грешник, но тие го уништиле. Се симнале кожата и под нив се појавила вистинска човечка глава сета во крв. Земале ортома и му ги врзале рацете, го ставиле во еден агол од собата, да не им побегне. А претепаниот нивен другар батко Стојмен испуштил душа, и заминал на оној свет. Така му било пишано, рекле пријателите, та тој требало да биде последната жртва на мадемскиот вампир.

Кој би поверувал дека некои Марваци кои биле способни само да ораат и да копаат, можеле да го уништат страшниот вампир. Утрото стигнал Барба Јани со слугата Спино и бил вчудоневиден кога ги нашол живи своите гости. Изненадувањата како да немале крај, кога му рекле да оди во собата и таму да го види чудовиштето. Покрај многуте парчиња кожи, целиот во крв му се видел познат човекот испружен на подот, но никако да се сети од каде го знаел. Му се доближил и не можел да им верува на сопствените очи. Тоа бил неговиот верен пријател Отец Пафнутиј. Зарем таа света душа можела да биде вампир! Дури тогаш ги разбрал неговите совети оти треба да се моли и да се крсти за да ги изгони лошите духови, да не користи оружје зашто ќе го загрози сопствениот живот. Токму тој, неговиот најдобар пријател и му го зел богатството. Казната го стигнала од рацете на Барба Јани. Бил обесен на едно дрво.

Заминал вампирот неповратно и радоста и среќата одново се вратиле меѓу луѓето. Ги снемало гладот, болестите и смртта. На празникот од 18 март, останало запишано оти тој ден за паметење се случило чудо во Атон, Стојо и Рончо го фатиле мадемскиот вампир и ја спасиле од гладување целата Атонска Гора. Парадоксот во приказната ја имал возвратната мерка или уште по-

точно правдата како пресуда. Барба Јани бил верник и добар човек, така се прикажувал пред луѓето, а всушност бил себичен изрод кој се грижел за сопствената благостојба и со туѓата пот и труд сакал да го наполни својот ненаситен стомак. Двосмислениот правдољубив и честит христијанин го добил својот двојник во ликот на Отец Пафнутиј. Свето лице, ненаситно и злобно чудовиште, лицемер и интригант. Дали субјектот застанат пред огледалото на животот и на вистината не се пресликал и самиот себе се помножил како лик и карактер.

Веселите страници испишани во расказите на Стојан Божов се само навидум весели. Комедијата почнува со маните и недостатоците на Марваците, со негативните посебности кои прераснале во знак на нивна карактерна димензија и филозофија на постоење и дејствување. Грдите нешта како лагата и измамата, крадењето и неверството, омразата и лицемерието одеднаш и жестоко ја деградираат комедијата во најцрна трагедија. Заедништвото, моќта и силата од веселите страници на егзистенцијата стануваат осаменост, немоќ и поразија во тажните и болните мигови кои се издолжуваат во години и векови. Самиот и несреќен човек како дамаклов меч ја носи сопствената судбина, но против него со осуда и со каменување одново се испречува колективот. А меѓу нив владее совршено равенство. Постои ли измамник и измамен, има ли победник и поразен, дали живиот не е и мртов човек.

Дарбата на забележување на деталите кои мозаично ја градат сложеноста на човекот, животот и светот, чувството да се проникне длабоко во народносната психологија, да се допре националната традиција и континуитет, да се создаде галерија од ликови и карактери, чудесната и магичната атмосфера, живиот дијалог секако се неспорни вредности во расказите за Марваците на Стојан Божов. Има во нив еден специфичен магичен реализам кој точно ги има и своите јунаци и својот простор, го има личното време на препознавање и на пресоздавање, не ретко низ митското доближувајќи му се епското сликање. Така расказите на Божов како да стануваат слики кои имаат моќ да бидат трајна трага за дамнешни минатите времиња чии егзистенцијални норми останале и во современоста, во идното време како сведоци дека превртеностите останале да бидат во нас и насекаде околу нас.

Литература:

- Антонъ П. Стоиловъ, Български книжовници отъ Македония, кн. 2, 1879-1912, Придворна Печатница, София, 1928, стр. 34; Български книгописъ за сто години 1806 - 1905, материали, събра и нареди А. Теодоровъ Баланъ, изд. Българското книжовно дружество във София отъ "фондъ Напрѣдъкъ", София, 1909, стр. 331, 969-967.
- Дедо Веля и дедо Мито, отъ С. Д. Б-овъ., изд. Книжарницата на А. Никовъ, Серъ, 1891, стр. 24.
- С. Д. Божовъ, Една пролетна вечеръ, Книжици за прочитъ, Солунъ, год. 1895, кн. 6, стр. 1-8.
- Стоянь п. Божовъ, Македония, София, год. 2, кн. 1, 15 Априль 1904 год., стр. 6.
- Светогорски в'мпир, отъ С. Д. Б., изд. Книжарницата на А. Г. Никовъ, Серъ, 1892, стр. 32.
- Ст. Д. Божовъ, Отець Пафнути, Книжици за прочитъ, Солунъ, год. 1891, кн. 8-12, стр. 80-112.
- А. П. Стоиловъ, исто, стр. 34.

JOYOUS PAGES ABOUT THE MARVARIANS: STOJAN BOZOV

Vasil Tocinovski

(Summary)

In the tradition and continuity of macedonian narrative from 19century, Stojan Bozov has his own place and signification. He published two books with narratives: "Grandad Veljo and grandad Mito" (Skopje, 1891) and "Svetagora's vampire" (Sophia, 1892). He was collaborator with the journal "Booklets for reading" (Solun, 1891-1895). In his prose, the joyous pages of the life recount terrifically about the character and life of the people in Sersko and Nevrokopsko. As a raconteur, he reached for the human failings and faults, for subjectivity and speciality, he touched the secret thinks and feelings of the small and ordinary man. He created narratives which we read interested. As a teacher and revolutionary, as a folklorist, raconteur and poet, all the time he was between the people. He re-make the people in beautiful literature.